

PEDAGOGIK TAFAKKUR EVOLYUTSIYASI: TARBIYA FANIDA
INTELLEKTUAL YONDASHUVLAR

Novshadbekova Dilnura Zafarbek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik tafakkurning tarixiy rivojlanish bosqichlari hamda zamonaviy ta'lim jarayonida intellektual yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Tarbiya fanining intellektual rivojlanishdagi o'rni, talabalarning tafakkur madaniyatini shakllantirishdagi metodik imkoniyatlar hamda pedagogik tafakkur evolyutsiyasining nazariy asoslari yoritilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik tafakkur, evolyutsiya, tarbiya, intellektual yondashuv, kreativ fikrlash, metodika, innovatsion ta'lim.

Insoniyat taraqqiyoti davomida ta'lim-tarbiya jarayoni jamiyatni yangilovchi asosiy kuch bo'lib kelgan. Tarbiya fani orqali insonning nafaqat axloqiy, balki intellektual va ijtimoiy salohiyati ham rivojlanadi. Pedagogik tafakkur evolyutsiyasi deganda, insonni o'qitish va tarbiyalash haqidagi fikrlarning tarixiy, falsafiy hamda metodik o'zgarishlari tushuniladi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida intellektual yondashuv tamoyillari — ya'ni bilimni faqat yodlash emas, balki tahlil qilish, tushunish, yaratish orqali o'zlashtirish — pedagogik tafakkurning asosiy yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Zamonaviy ta'lim tizimi inson tafakkurini shakllantirish, uni mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy faol, ma'naviy barkamol shaxs sifatida kamol toptirishni o'zining bosh maqsadi etib belgilamoqda. Pedagogik tafakkur tushunchasi insonni o'qitish va tarbiyalash haqidagi ilmiy, falsafiy hamda amaliy qarashlarning tizimini anglatadi. U o'z navbatida tarixiy taraqqiyot davomida ijtimoiy ehtiyoj, madaniy qadriyatlar va ilm-fan rivoji bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. Pedagogik tafakkur evolyutsiyasi — bu inson tafakkurining o'zi singari o'suvchi, o'zgaruvchi, yangilanuvchi jarayon bo'lib, har bir davr o'zining ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy sharoitidan kelib chiqib, ta'lim va tarbiya masalalariga yangicha yondashuvlarni taklif qilgan.

Sharq mutafakkirlari — Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Bahouddin Naqshband kabi allomalar insonning intellektual va axloqiy kamolotini bir-biridan ajralmas holda ko'rganlar. Forobiy insonni "aql va fazilat uyg'unligi" asosida tarbiyalash g'oyasini ilgari surgan bo'lsa [1], Ibn Sino bilim olish jarayonini inson tafakkurining faollashuvi bilan bog'lagan. Ularning ta'limotlarida inson fikrlash jarayoni nafaqat bilish, balki axloqiy o'sish vositasi sifatida ham talqin qilingan. Bu g'oyalar keyinchalik G'arb pedagogikasida ham o'z aksini topdi. Masalan, Yevropa ma'rifatchilari — J. Lokk, J.-J. Russo, I. Kantlar inson tafakkurining erkinligi va mustaqil fikr yuritish tamoyillarini ilgari surdilar. Shu tariqa pedagogik tafakkur o'z rivojida bilim berishdan fikrlashni o'rgatish, taqliddan tahlilga, yodlashdan yaratishga tomon siljidi.

XX asrda pedagogik tafakkur rivojiga J. Dyui, L.S. Vygotskiy, P. Freyre kabi olimlarning g'oyalari kuchli ta'sir ko'rsatdi. J. Dyui ta'limni amaliy faoliyat bilan bog'lab, o'quvchini bilish jarayonining faol subyekti sifatida ko'rdi. Vygotskiy esa inson tafakkurini

ijtimoiy muhit bilan uzviy aloqada bo'lgan dinamik tizim sifatida talqin etdi. Bu yondashuvlar natijasida ta'lim jarayoni endi tayyor bilimlarni uzatish emas, balki tafakkur mexanizmlarini shakllantirish, aqliy faoliyatni faollashtirish vositasiga aylandi. Ana shu o'zgarish pedagogik tafakkurning eng muhim burilish nuqtasini belgilab berdi[2].

Tarbiya fani — pedagogik tafakkur evolyutsiyasining amaliy ko'rinishidir. Chunki tarbiya insonning aqliy, ma'naviy va ijtimoiy jihatdan yetuk bo'lishini ta'minlovchi jarayondir. Tarbiya fanida intellektual yondashuv deganda o'quvchi yoki talabaning o'z fikrini mustaqil shakllantirish, tahlil qilish, baholash, asoslash va yangicha g'oyalarni ilgari surish qobiliyatlarini rivojlantirish tushuniladi. Bunday yondashuvda tarbiya darsi shunchaki axloqiy nasihat maydoni emas, balki intellektual muloqot, fikrlar to'qnashuvi va ijodiy izlanish muhitiga aylanadi.

Tarbiya jarayonida intellektual yondashuvni qo'llash talabalarning kognitiv faolligini oshiradi, ularni muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatadi. Masalan, tarbiya darslarida muammoli savollar, bahs-munozaralar, hayotiy holatlar asosida muhokamalar tashkil etish orqali o'quvchi fikrlashga majbur etiladi. Bu jarayonda o'qituvchi bilim manbai emas, balki yo'naltiruvchi va tahliliy fikrlashni rag'batlantiruvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Intellektual yondashuvning asosiy g'oyasi — "o'quvchi fikrlasin, tahlil qilsin va xulosa chiqarsin" tamoyilidir. Shu bois, tarbiya fanida interfaol metodlar, muammoli o'qitish, "Baliq skeleti", "Aqliy hujum", "Klaster" kabi strategiyalar keng qo'llanilmoqda. Ular o'quvchi tafakkurining mantiqiy, analitik va ijodiy komponentlarini faollashtiradi.

Zamonaviy ta'limda intellektual yondashuvning o'ziga xos jihati shundaki, u shaxsni bilim oluvchidan bilim yaratuvchiga aylantiradi. Talaba o'zining bilimi, tajribasi, his-tuyg'usi asosida yangi g'oyalarni shakllantiradi. Bunday yondashuv metakognitiv tafakkur, ya'ni o'z fikrini boshqarish, anglash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu jihatdan tarbiya fanini o'qitishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, raqamli resurslar asosida intellektual muhit yaratish ham dolzarbdir. Masalan, onlayn muloqot platformalari, vizual taqdimotlar, elektron o'yinlar va loyiha asosidagi ta'lim elementlari talabalarning tafakkur faolligini kuchaytiradi [3].

Pedagogik tafakkurning evolyutsiyasi — bu insonning o'zini, jamiyatni va bilimni anglash darajasining o'zgarib borish tarixidir. Insoniyat tafakkurining taraqqiyoti bilan bir qatorda pedagogik tafakkur ham shakllanib, har bir davrda o'ziga xos g'oyaviy, falsafiy, metodik va ijtimoiy yo'nalishlarga ega bo'ldi. Dastlabki bosqichlarda tarbiya faoliyati ko'proq axloqiy va diniy normalar asosida olib borilgan bo'lsa, keyinchalik u ilmiy asoslangan, psixologik va intellektual jarayon sifatida shakllana boshladi.

Bugungi kunda pedagogik tafakkurga faqat o'qitish san'ati yoki kasbiy faoliyat sifatida emas, balki kognitiv tizim sifatida qaralmoqda. Bu tizimda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabat bilim uzatish emas, balki fikrlashni tashkil etish jarayoni sifatida kechadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, tarbiya fani intellektual yondashuvlar uchun eng qulay maydon hisoblanadi, chunki u insonning ichki dunyosiga, qadriyatlariga, tafakkur va hissiyot uyg'unligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy pedagogik tafakkurda intellektual yondashuv uch asosiy yo'nalishda talqin etilmoqda: metodologik, psixologik va ijtimoiy-ma'naviy.

Metodologik jihatdan bu yondashuv o'quv jarayonida bilish faoliyatini tahliliy asosda tashkil etish, o'qitishning interaktiv shakllaridan foydalanish, mustaqil fikrlashga undovchi didaktik mexanizmlarni yaratishni nazarda tutadi.

Psixologik jihatdan esa, bu yondashuv tafakkurning ijodiy va refleksiv shakllarini rivojlantirish, shaxsda o'z fikrini anglash va uni asoslash ko'nikmalarini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy-ma'naviy jihatdan esa, intellektual yondashuv tarbiya fanining axloqiy mohiyatini saqlagan holda uni zamonaviy tafakkur madaniyati bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

Bugungi davrda pedagogik tafakkurga raqamli madaniyat, axborot oqimlari va global g'oyalar kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois o'qituvchining intellektual salohiyati endi nafaqat bilim darajasi, balki axborotni tahlil qilish, saralash va yangilik yaratish qobiliyati bilan baholanadi. Raqamli muhitda faoliyat yurituvchi o'quvchi ham tez o'zgaruvchan axborot maydonida to'g'ri yo'nalish topa olishi, turli manbalarni solishtirib, tahliliy fikr yuritishi zarur. Shu maqsadda tarbiya darslarida kognitiv interfaol modellar, media-savodxonlik mashg'ulotlari, muammoli loyihalar, refleksiv topshiriqlarni joriy etish tavsiya etiladi [4].

Bundan tashqari, intellektual yondashuvning muhim tamoyillaridan biri — metapredmet tafakkurni shakllantirishdir. Bu shuni anglatadiki, tarbiya fanida o'rganiladigan g'oyalar boshqa fanlar bilan uzviy bog'lanadi: tarix, adabiyot, psixologiya, madaniyatshunoslik, falsafa bilan integratsiyalashgan ta'lim modeli yaratiladi. Masalan, o'quvchilar Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asari orqali nafaqat axloqiy g'oyalarni o'rganadilar, balki insonparvarlik, tafakkur va ma'rifat haqidagi falsafiy fikrlarni tahlil qilishni ham o'rganadilar. Bu orqali ularning intellektual doirasi kengayadi, tafakkur refleksivlik darajasiga ko'tariladi.

Yana bir muhim jihat shundaki, intellektual yondashuv tarbiya jarayonida emosional-intellektual uyg'unlikni talab etadi. Insonning aqliy salohiyati faqat mantiqiy fikrlashda emas, balki hissiy idrok va empatiya orqali ham shakllanadi. Shu sababli tarbiya fanida emosional muhitni yaratish, o'quvchilarni o'z fikrini erkin ifodalashga, boshqalarning fikrini hurmat qilishga o'rgatish intellektual rivojlanishning muhim omilidir. Pedagogik tafakkur bu jarayonda insonni faqat o'rgatiladigan obyekt emas, balki tafakkur qiluvchi subyekt sifatida ko'radi.

Hozirgi kunda pedagogik tafakkurning yangi bosqichi — bu refleksiv-pedagogik tafakkur davridir. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi, o'quvchilarning fikrlash jarayonini baholaydi va zarur hollarda metodikasini o'zgartiradi. Bu esa ta'limni doimiy o'sish va o'zgarish jarayoniga aylantiradi. Intellektual yondashuv esa ushbu refleksiv jarayonning nazariy poydevorini yaratadi.

Tarbiya fanida intellektual yondashuvni amalga oshirishda bir nechta shart-sharoitlar muhim hisoblanadi. Birinchidan, o'qituvchi o'zining tafakkur madaniyatini doimiy ravishda yangilab borishi, zamonaviy pedagogik innovatsiyalarni o'zlashtirishi zarur. Ikkinchidan, o'quv muhitida ochiq muloqot va erkin fikrlash atmosferasi bo'lishi kerak. Uchinchi jihat esa, baholash tizimining o'zgartirilishidir: intellektual yondashuvda baholash faqat natija uchun emas, balki fikrlash jarayoni uchun ham amalga oshiriladi. [5]

Shunday qilib, pedagogik tafakkur evolyutsiyasi — bu inson tafakkurining o'zi kabi cheksiz jarayon bo'lib, har bir bosqichda yangi g'oyalar, yangi metodlar, yangi pedagogik falsafalar bilan boyib boradi. Tarbiya fanida intellektual yondashuvni joriy etish bu evolyutsiyaning eng muhim yutuqidir, chunki u insonni fikrlovchi mavjudot sifatida tarbiyalash, uni faqat bilim oluvchi emas, balki bilim yaratuvchi subyekt sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik tafakkur evolyutsiyasi shuni ko'rsatadiki, har bir davr ta'limni yangicha mazmunda talqin qiladi. Bugungi davrda ta'limning asosiy yo'nalishi — inson kapitalini rivojlantirish, ya'ni fikrlovchi, tahlil qiluvchi, ijodkor shaxsni tarbiyalashdir. Tarbiya fani bu jarayonda markaziy o'rinda turadi, chunki u shaxsning ichki dunyosini, qadriyatlarini, axloqiy tamoyillarini intellektual faoliyat bilan uyg'unlashtiradi. Inson faqat bilimli emas, balki fikrlovchi, muammolarga o'z yechimini topuvchi, ijtimoiy mas'uliyatni his etuvchi bo'lgandagina haqiqiy kamolotga erishadi. Shunday qilib, tarbiya fanida intellektual yondashuv — bu ta'limning kelajagini belgilovchi strategik yo'nalishdir. U pedagogik tafakkurning yuqori bosqichiga, ya'ni tafakkurni o'rgatuvchi tafakkur darajasiga olib chiqadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, pedagogik tafakkur evolyutsiyasi jarayonida inson markaziy qadriyat sifatida qaralmoqda. Tarbiya fani bu qadriyatni shakllantirish, uni intellektual va ma'naviy jihatdan yuksaltirish vositasidir. Shunday ekan, zamonaviy pedagog o'z kasbiy faoliyatida intellektual yondashuvni markaziy o'ringa qo'yishi, o'quvchi fikrlash jarayonining tashkilotchisi va rahnamosi sifatida faoliyat yuritishi zarur. Bu orqali ta'lim-tarbiya jarayoni inson tafakkurini rivojlantiruvchi, uni mustaqil hayotga tayyorlovchi haqiqiy intellektual maydonga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1993.
2. Yo'ldoshev J.G., Xodjayeva D.S. Pedagogik tafakkur va kasbiy mahorat asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
3. Hasanboeva O.U., Nishonova Z.T. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. G'ulomov A., Abduqodirov A.A. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: TDPU, 2020.
5. D.Z.Novshadbekova. "Development of students' intellectual creative thinking skills: a modern approach". International bulletin of applied science and technology. 2024-yil 5-son.